

15. Лаварсланова М.Г. Проблемы нравственно-правового воспитания студентов в условиях современного ВУЗа / М.Г. Лаварсланова // Проблемы совершенствования учебно-воспитательного процесса. – Вып. 3. – Махачкала, 2007. – С. 51–58.

16. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей / А.С. Макаренко // Соч.: в 7-ми т. – М., 1957. – Т. IV. – С. 243–386.

Ермоленко Д.А. Понятие и основные особенности правового воспитания молодежи.

Исследуются современные представления о правовом воспитании молодежи в широком и узком значениях, определяется соотношение понятий «правовое воспитание молодежи» и «формирование правового сознания молодежи», анализируются основные особенности (признаки, характерные черты) правового воспитания молодежи.

Ключевые слова: правовое воспитание молодежи, правосознание молодежи, формирование правового сознания молодежи, основные особенности правового воспитания молодежи.

Yermolenko D.O. The Concept and the Basic Peculiarities of the Legal Education of Youth.

The article investigates the current understanding of «legal education of youth» in the broad and narrow sense; determines the ratio of the concepts of «legal education of youth» and «the formation of the legal consciousness of young people»; analyzes the main peculiarities (attributes, characteristics) of the legal education of juvenile.

Key words: legal education of the youth, the legal awareness of young people, formation of the legal consciousness of young people, the main features of the legal education of youth.

Стаття надійшла 26 вересня 2012 р.

УДК 340.12

М.М. Олексюк

**ТЕОРІЇ ПОКАРАННЯ
В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізуються основні концепції філософсько-правової теорії покарання англо-американських учених початку ХХІ століття у контексті формування нового підходу до аналізу суспільних явищ сучасності.

Ключові слова: покарання, консеквенціалізм, ретрибутивізм, ідея «ві-дплати», ідея «заслуги».

Постановка проблеми. Сформовані наприкінці ХХ ст. особливі відносини світової спільноти, для яких властивими стали ознаки наростання насильства та порушення основ світового порядку у результаті посилення такого суспільно-політичного явища, як міжнародний тероризм, з особливою силою актуалізували питання про значення відповідальності особи та суспільства, а у межах цього і системи визначення дій, спрямованих на реалізацію справедливості з метою встановлення цієї відповідальності. Саме тому і зростає значущість філософсько-правового обґрунтування покарання як правового засобу примусу та виправлення винних і запобігання злочинам. Слід підкреслити, що провідні західні демократії, насамперед США та Велика Британія, стали ініціаторами цілої низки соціально-економічних, політичних та ідеологічних проектів розвитку сучасної світової цивілізації, до яких було залучено політиків, економістів, правників та філософів. Саме тому аналіз теоретичних підходів до питання про суть та місце покарання як елемента моралі та права представниками англо-американської філософсько-правової думки початку ХХІ ст. дасть можливість виявити та оцінити ті загальні тенденції у вирішенні важливих питань сучасності, котрі стосуються встановлення відповідальності за правопорушення.

Стан дослідження. У вітчизняній філософсько-правовій літературі відсутні дослідження, присвячені особливостям англо-американського філософсько-правового підходу до проблем покарання. Питання суті покарання як філософсько-правової категорії та елемента кримінального права розглядаються у роботах М.І. Бажанова, Г.О. Злобіна, Б.С. Никифорова, Н.Ф. Кузнецової, Н.Ю. Мельничук, М.О. Стручкова, С.В. Полубінської, М.Д. Шаргородського, О.Г. Фролової та ін. Проте вони або зводяться до аналізу суто кримінологічних проблем у поєднанні із соціологічними, або розглядають філософію покарання у межах виключно класичної західноєвропейської філософської парадигми, ігноруючи напрацювання філософів права другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Саме це і стало підставою для визначення мети нашого дослідження, яке полягає в аналізі основних принципів формування теорій покарання, властивих для сучасного філософсько-правового осмислення стану людської цивілізації.

Виклад основних положень. Відомі представники сучасної зарубіжної філософсько-правової думки Е. Дафф та Д. Гарланд ще у середині 90-х рр. ХХ ст. зазначали, що успішний аналіз систем покарання можливий лише за умов акценту на «робочі соціальні категорії» та інституційну практику, а такий підхід повинен бути обґрунтований

адекватним розумінням нормативних теорій права. Так вони актуалізували питання про необхідність формування категорій, принципів, методики покарання у сучасній суспільній практиці [1].

Згодом відомий американський філософ права, дослідник проблем покарання професор Д. Бунін у дослідженні «Проблема покарання» привів основні вимоги до визначення поняття «покарання», які, на його думку, є вкрай актуальними під час виявлення суті каральних процесів у праві, а також сформулював основні критерії визначення покарання, вважаючи, що воно повинно характеризуватись певними ознаками, наявність котрих дає можливість всебічно та ґрунтовно аналізувати цей вид діяльності.

По-перше, він вимагає точності у формулюванні такого визначення. Тут він пропонує відмежовувати факти, які є свідченнями каральної практики, від тих, що ними не являються. Це визначення, на його думку, повинно містити набір необхідних та достатніх положень, які очевидно відділяють випадки покарання від інших дій особи. Висновки, що спричинені таким розмежуванням, «повинні бути достатньо міцно пов'язані із тим, що ми розуміємо під покаранням, і коли ми обговорюємо його, мусимо підкреслювати це твердження достатньо часто» [2, с. 5]*.

По-друге, важливим критерієм покарання є прозорість у його накладанні та здійсненні. Відстоюючи принцип детермінізму, Д. Бунін звертає увагу на те, що його використання сприяє виявленню особливостей виявів системи покарання у суспільній практиці.

І, по-третє, він вважає, що під час характеристики покарання слід дотримуватись принципів визначення моральної допустимості покарання.

Слід звернути увагу на те, що у цьому випадку Д. Бунін особливо увагу звертає на ті форми покарання, що принижують гідність людини та вчиняють реальне насильство над нею. Не можна не відзначити, що в сучасну епоху, коли у суспільстві панують специфічні стандарти співжиття, питання про їх доцільність стає особливо актуальним, а у цивілізованому суспільстві заборона таких дій набуває статусу правової норми. Саме тому, на думку американського дослідника, «лише визнання смертної кари та тілесного покарання формами покарання не може свідчити про те, що вони є морально допустимими» [2, с. 5]. Покарання також не можна виправдовувати лише з огляду на наявність

* Тут і далі переклад здійснений автором.

або відсутність суспільного резонансу, у цьому випадку це призводить до невизначеності у вирішенні суперечливих питань, пов'язаних із карною практикою у суспільстві.

У ході філософського осмислення покарання як елемента карної системи у суспільстві та специфічної практики, спрямованої на запобігання та протидію здійснення правопорушень, оформились певні підходи, які по-різному трактують проблеми покарання, почергово домінують у певні чітко визначені історичні періоди, коли перед суспільством постають нові важливі задачі реалізації сумісного співжиття своїх членів. До них сучасні філософи права відносять консеквенціоналістський (від англійського *«consequence»* – наслідок, результат) та ретрибутивістський (від англійського *«retribution»* – відплата, кара, розплата) підходи.

Підставу каральних процесів у суспільстві консеквенціоналісти вбачають у недопущенні злочинів у майбутньому на основі тези про те, що про благо або неправомірність того або іншого вчинку можна судити виключно виходячи з усього комплексу наслідків, що впливають з цього вчинку. Саме тому у межах визначення покарання слід відобразити як те благо, що воно забезпечує, так і те зло, котрому воно запобігає. Такий підхід до проблем покарання супроводжується висновком про те, що злочин, не дивлячись на те, чи він вже став реальністю, чи може лише у перспективі бути здійсненим, є виявом безумовної шкоди людині чи суспільству і саме тому допускається можливість завдання правопорушникам адекватної шкоди шляхом покарання із метою запобігання ще більшої шкоди, яка може настати у результаті вчинення нового злочину.

Консеквенціоналістську теорію покарання доволі ґрунтовно проаналізував у своїй праці «Покарання, комунікація та держава» один із сучасних спеціалістів філософії покарання британський професор Е. Дафф. Він вважає, що прихильники таких поглядів виправдовують покарання виключно як специфічний інструмент здійснення суспільного блага. В такому разі він звертає увагу на три важливі висновки, що фіксують особливості такої думки.

По-перше, він формулює тезу про наявність процесів стримування правопорушників від здійснення можливих протиправних дій, вводячи у філософсько-правовий обіг терміни «загального» (із демонстрацією серйозності небезпеки для правопорушників) та «особливого» (із спрямованістю загрози покарання на особу як суб'єкта карних процесів) стримування. «Стимування від злочину у цьому випадку

відіграє значення у процесі раціонального та розсудливого переконання особи. Воно раціональне тому, що має на меті дати потенційним правопорушникам привід утриматись від правопорушень і розсудливе тому, що сформована ним причина звернена не до совісті потенціальних правопорушників, а до їх самокорисливості у процесі запобігання стражданням від можливого покарання» [3, с. 4]. Е. Дафф припускає, що система стримуючого покарання може протистояти можливим агресивним діям потенціальних правопорушників і у такому випадку покарання можна вважати корисним у запобіганні злочинам.

По-друге, Е. Дафф стверджує, що покарання може позбавляти прав потенційних правопорушників шляхом здійснення певних дій із ними. Він звертає увагу на те, що особливе значення відводиться тим видам покарань, які реально запобігають можливості правопорушнику вчиняти злочини, серед них він відзначає використання смертної кари та ув'язнення. «Позбавлення прав та свобод особи не може розглядатись як основна мета існуючих каральних систем, оскільки лише деякі із застосовуваних ними покарань здійснюють це, – зазначає Е. Дафф, – і це логічно обґрунтовує потребу існування смертної кари або ув'язнення» [3, с. 5].

І, по-третє, британський філософ права помічає виправдальну та реабілітаційну складову покарань, яка застосовується у консеквенціоналістських принципах карної теорії. На думку вченого, реабілітація охоплює пошук системи удосконалення вмінь, здібностей та можливостей підданої процедури покарання особі.

Аналізуючи концепцію консеквенціоналізму, Е. Дафф вважає, що вона визнає злочином лише те, що супроводжується нанесенням людині шкоди, тому, запобігаючи злочинам у цьому випадку, ми фактично запобігаємо нанесенню шкоди, спричиненої у ході вчинення правопорушення. Вчений акцентує на тезі про те, що принципи такого підходу до ідеї покарання можуть вважати сприяючими запобіганню злочинів та виправданими і явно несправедливі покарання, наприклад, покарання завідомо невинних осіб чи надмірно жорстокі форми покарання винних, хоча об'єктивно ці типи покарання являються помилковими, оскільки за своєю суттю вони є несправедливими [4].

Консеквенціональну концепцію покарання розглядає і Д. Бунін. На відміну від Е. Даффа, відстоювання таких поглядів на покарання здійснюється в умовах, коли розглядувана концептуальна теза, починаючи із 70-х рр. ХХ ст., зазнає своєрідного краху, а альтернативні їй нон-консеквенціональні думки починають домінувати у теорії

і практиці сучасної пенології. Насамперед він звертає увагу на те, що консеквенціоналізм може трактуватись як різновид моральної теорії. «Будь-яка поведінка особи є морально виправданою тому і тільки тому, що вона передбачає наслідки, що вважаються кращими за будь-яку альтернативну поведінку, а покарання є лише окремо взятим прикладом цього загального явища» [2, с. 37]. Отже, характеристика таких поглядів переноситься у площину морально-етичних проблем, що притаманно багатьом представникам західноєвропейської філософської парадигми другої половини ХХ ст. (Рікер, Левінас та інші). Як бачимо, причинно-наслідкові характеристики покарання як важливого елемента суспільної практики трактуються виключно як елемент морально дозволеного, такого, що всупереч реальним фактам може виправдати будь-що, лиш би були досягнуті відповідні наслідки. Ця позиція виглядає сумнівною, оскільки не підкріплюється серйозною аргументацією, а лише апелює до морально-етичних інстинктів особи.

Зазначимо, що консеквенціальну позицію тлумачення карної юридичної практики критикують і автори колективного дослідження «Молодіжне покарання», підготовленого відомими сучасними західноєвропейськими та американськими філософами права та кримінологами. Критикуючи такі підходи, вони звертають увагу на її ненадійність, обмеженість певними морально-етичними принципами. Особливу увагу звертають на проблеми функціонування інституту смертної кари, який у консеквенціалізмі може розглядатись як надійна гарантія проти рецидиву злочинності, дія, реалізація якої не потребує значних вкладень. «Чистий консеквенціалізм призведе до розповсюдження авторитарного суспільного контролю до таких величин, коли той сам собою стане некерованим», – заявляє один з авторів названого дослідження Л. Валгрейв [5, с. 96].

Викладена вище характеристика конвенціоналізму у філософсько-правових поглядах другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. з особливою силою підкреслює закономірність трансформації домінуючих тогочасних поглядів на покарання, що виразилась у поступовому відході від консеквенціальних ідей та поверненні до іншої – ретрибутивістської ідеології. Сьогодні головною світовою пенітенціарною ідеєю є ретрибутивістська ідея «відплати», суттю якої є те, що злочинці у будь-якому випадку мають перенести страждання шляхом справедливого покарання, пропорційного серйозності вчинених злочинів. Позитивний ретрибутивізм не лише забороняє карати невинного чи карати винного значно сильніше, ніж він того заслуговує, але й стверджує необхідність покарання винних у тому обсязі, якого вони заслуговують.

Е. Дафф зазначає, що вражаючою особливістю розвитку кримінальної теорії останніх трьох десятиліть ХХ ст. стало відновлення позитивного ретрибутивізму – ідеї, відповідно до якої покарання правопорушників виправдовуються як заслужена відповідь на здійснене правопорушення. Він також формулює два основні питання, вирішення яких стоїть перед ретрибутивістським підходом до покарання. По-перше, це питання визначення суті виправдальних взаємовідносин між злочином та покаранням у межах домінування ідеї «заслуги», яке полягає у визначенні того, чому винна у правопорушенні особа «заслужує страждати» і що здійснюється для реалізації такої заслуги. По-друге, якщо винні заслуговують страждати, чому держава повинна реалізовувати ці страждання за допомогою системи кримінального покарання. Відповідь на ці питання, на його думку, полягає у тому, що правопорушення реалізує несправедливу перевагу злочину над законом і таким чином покарання спрямоване на усунення цієї несправедливості. Кримінальне право допомагає всім громадянам шляхом захисту від чітко визначених видів шкоди, але ця допомога залежить від сприйняття громадянами значення особистого обмеження, що пов'язане із необхідністю підкорятись законам, – такий висновок робить Е. Дафф [4].

Е. Дафф зумів здійснити всебічний аналіз основних принципів ретрибутивної теорії покарання, серед яких особливе значення він надавав застосуванню ідеї «заслуги» (*desert*). Тут він звертає увагу на потребу фіксації у розглядуваній теорії зв'язків між злочином у минулому та покаранням у сучасному. Причому такі причинно-наслідкові стосунки цих правових реалій зводились до виявлення взаємовідносин «вини» та «страждання», особливе значення у яких має теза про «заслугу» як таку, що поєднує почуття вини та страждання, а державу уповноважує на практиці саме накладати на винних у злочинах заслужуване їм страждання [3, с. 21].

Характеристику ретрибутивістської концепції покарання дає у своїй роботі і Д. Бунін. Він звертає увагу на те, що подібні погляди очевидно звернені у минуле, оскільки стверджують, що здійснення агресивних дій у минулому достатньо для реального виправдання покарання, не дивлячись на те, до яких наслідків воно призведе у майбутньому. Так ми можемо бачити, що ця концепція аргіогі вважається такою, що відкидає консеквенціональну ідею як нездатну виявити сутність каральної практики у суспільстві. Він відзначає наявність двох аспектів ретрибутивістської концепції покарання. Перший виникає від специфічної оцінки особливих виявів та змін і звернений

у напрямі встановлення більш загальних принципів ретрибутивної юстиції. Другий же розпочинається від принципу права або справедливості і виводить із цього специфічний принцип караючого правосуддя. «Найбільш цілеспрямованою версією ретрибутивістського підходу до вирішення проблеми покарання є та, що базується на концепції заслуги (*desert*): покарання особи за порушення закону морально дозволено тому, що така особа заслуговує бути покараною. Базована на ідеї заслуги вимога, що твердить про моральну дозволеність державі карати осіб за порушення закону може бути найкраще зрозумілим як аргумент у специфічних випадках» [1, 86].

Американський філософ права М. де Джіроламі відзначає поліваріантність як теорії покарання у цілому, так і виявів властивої для неї концепції «заслуги». З одного боку, це свідчить про широкий спектр питань, котрі вирішуються у межах формулювання таких концептуальних положень та дозволяють відобразити численні вияви емпіричної правової практики. Але, з іншого боку, ми стаємо свідками відсутності вироблення єдиного більш-менш цільного бачення проблеми у межах взаємовідносин та взаємозв'язку таких понять, як «злочин» та «заслужене покарання». «Теорія покарання стає запаморочливо заплутаною. Маса софістичних відмінностей переважає у дискусіях навколо призначень покарання. На стороні «заслуги» у своєрідному гробсбуху знаходяться етичний ретрибутивізм, комунікативно-спокутний ретрибутивізм, теорії захисту жертви, етика доброчесності, ретрибутивізм помсти, ресторативізм і реституціонізм» [6, с. 707].

Оцінюючи особливості, принципи та методи ретрибутивістської теорії покарання у межах визначення «широкої» вини та метафорично трактуючи цю теорію як своєрідну «мрію», американський філософ права професор Д. Гусак також відстоює право на існування у теорії покарання ідеї «заслуги» (*desert*). «Я розумію ретрибутивізм як загальну назву найширшої традиції чи групи теорій, які розглядають заслугу як центральну ідею, що повинна бути проаналізована та зафіксована у спробах виправдати покарання і кримінальне правє, яке дозволяє здійснювати його, – заявляє він. – Філософ права не може бути визнаний ретрибутивістом, якщо він ігнорує роль заслуги в цілому чи присуджує їй лише другорядну роль у своєму логічному обґрунтуванні кримінального права та каральних санкцій» [7, с. 450].

Слід зазначити, що суть здійснення покарання із суто кримінальної переходить у загальносоціальну, фіксуючи важливі проблеми сучасного стану людської цивілізації, коли відповідальність встанов-

люється не лише за злочини, здійснені проти життя і прав людини та громадянина, але і проти економічного стану особи чи соціального організму в цілому. Саме тому не можна не помітити, що проблеми цієї правової практики за соціально-економічних умов розвитку суспільства починають зацікавлювати і сучасних економістів. Так, наприклад, американський учений М. Уайт у редактованій ним колективній праці «Теоретичні основи права та економіки» звертає увагу на ці проблеми. Він аналізує консеквенціальну сторону економічного покарання, яка передбачає визначення величини нанесеної злочином матеріальної шкоди, тобто порушує питання встановлення причинно-наслідкових зв'язків у здійсненні каральної практики. Водночас М. Уайт визнає право на існування на стику юриспруденції та економіки і ретрибутивної концепції покарання. Він відзначає її альтернативність, але вважає, що вона має «деонтологічну складову, яка трактує покарання злочинців як сутність здійснення правосуддя або права особи, заснованих на принципах заслуги чи вини» [8, с. 253].

Висновки. Наведений вище аналіз основних теорій покарання у англо-американській філософсько-правовій традиції ХХІ ст. свідчить про те, що у підходах до каральної практики у сучасному світі помітна тенденція домінування ретрибутивізму, спричинена особливим станом сучасного суспільства. Слід відзначити, що у межах як американської, так і британської демократії виробляються нові ознаки, які разом із дотриманням засад пошанування прав та свобод передбачають і встановлення особливої відповідальності за злочини проти людства, особливо за терористичну діяльність як вияв транснаціональної злочинності.

1. Гарланд Д. Размышления о наказании / Д. Гарланд, Э. Дафф // До-сьє на цензуру: Евроремонт Гулага. – М., 2003. – № 18 (23). – С. 227–250.

2. Boonin D. The Problem of Punishment New York: Cambridge University Press. – 2008. – 299 p.

3. Duff, R.A. Punishment, Communication, and Community. New York: Oxford University Press. 2001. – 245 p.

4. Duff, Antony. Legal Punishment / The Stanford Encyclopedia of Philosophy, ed. Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/legal-punishment,2008>.

5. Punishing Juveniles. Principle and Critique. – Ed. by Ido Weijers and Antony Duff. – Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing. – 2002. – 215 p.

6. DeGirolami, M. Against Theories of Punishment: The Thought of Sir James Fitzjames Stephens. – Ohio State Journal of Criminal Law. – 2012. – Vol 9.2. – P. 699–748.

7. Husak, D. «Broad» Culpability and the Retributivist Dream / Ohio State Journal of Criminal Law. – 2012. – Vol. 9.2. – P. 449–485.

8. White, M. Retributivism in a World of Scarcity. – Theoretical Foundations of Law and Economic. – Ed. by Mark D. White, Cambridge University Press. – 2009. – 304p. – P. 253–271.

Олексюк М.М. Теории наказания в англо-американской философско-правовой традиции начала XXI столетия.

В статье анализируются основные концепции философско-правовой теории наказания англо-американских ученых начала XXI столетия в контексте формирования нового подхода к общественным явлениям современности.

Ключевые слова: наказание, консеквенциализм, ретрибутивизм, идея «возмездия», идея «заслуги».

Oleksyuk M.M. The theories of punishment in English-American philosophical-legal tradition at the beginning of XXI century.

Fundamental conceptions of philosophical-legal theory of English-American scientists' punishment at the beginning of XXI century in the context of forming the new approach to the analysis of contemporaneity public phenomena are analysed in the article.

Key words: punishment, consequentialism, retributivism, idea of «retribution», idea of «desert».

Стаття надійшла 13 вересня 2012 р.

УДК 340.12

О.М. Омельчук

РЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ У СПІВВІДНОШЕННІ ПРИРОДНОГО І ПОЗИТИВНОГО ПРАВА

З'ясовано філософсько-правові аспекти регулювання поведінки людини за допомогою природного права та юридично обов'язкових правил поведінки (позитивного права). Досліджено свободолюбство як суттєва риса людини, яка вважається її невід'ємним правом. Проаналізовано філософські ідеї природного права, де людина розглядалась як господар свого життя, що самостійно визначає свою поведінку на підставі здорового глузду.

Ключові слова: поведінка людини, свобода, природне право, позитивне право, права людини.